

УДК 377.5:93

Світлана Вдович

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ РОБІТНИКІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ С. Я. БАТИШЕВА

Виховання є важливою складовою професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах. На жаль, нині йому не надається належна увага, виховання є чимось другорядним, чим інколи й нехтують.

Вагоме місце виховання учнівської молоді посідає у професійній педагогіці С. Батишева: «У професійних навчальних закладах центральне місце займає професійна підготовка робітників високої кваліфікації, яка забезпечує формування знань, навичок і вмінь. Якість цієї підготовки, у свою чергу, залежить від загальної культури особистості майбутнього робітника, яка формується і на уроках, і в позаурочній діяльності, і у вільний час учнів. Складовою частиною цілісного педагогічного процесу є спеціальна виховна діяльність викладачів і майстрів» [3, с. 324].

Мета статті – проаналізувати актуальні проблеми та основні підходи до виховання майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах у педагогічній спадщині С. Батишева.

Сутність поняття «виховання» вчений визначає, виходячи з нової педагогічної теорії, в якій виховання є системним процесом орієнтованого людинознавства та спрямоване на формування людини як особистості, на відміну від теорії вільного виховання, згідно з якою дитина розвивається сама і їй потрібні лише сприятливі умови для цього, й авторитарної концепції, в якій виховання постає як управління розвитком особистості, коли майже вся програма такого розвитку задається дорослими (батьками, педагогами, суспільством у цілому), а дитина виступає переважно об'єктом впливу: «Виховання за своєю сутністю є системно-синергетичним процесом людинознавства, а не лінійним, не одностороннім, не однофакторним і навіть не багатфакторним процесом... Виховання особистості та її повноцінний розвиток забезпечуються синергетичним взаємовпливом таких об'єктивних основ: цілеспрямованої виховної діяльності педагога, сомовдосконалення особистості та впливу на неї соціально-педагогічної інфраструктури суспільства і його соціумів» [3, с. 325].

С. Батишев визначає також поняття «виховна діяльність», «зміст виховної діяльності», «технології виховної діяльності». Виховна діяль-

ність – це специфічний вид людинознавчої діяльності педагога, яка є реалізацією системи виховних функцій, спрямованих на досягнення педагогічних цілей, пов'язаних з освоєнням і виконанням учнями об'єктивних соціальних ролей у відповідних видах діяльності. Зміст виховної діяльності – це завжди реалізація системи педагогічних функцій при виконанні конкретних завдань виховання. Технологія виховної діяльності – це системно-функціональна побудова (архітектоніка) виховної діяльності при виконанні конкретних виховних завдань.

С. Батишев пропонує системно-синергетичну теорію виховання, згідно з якою «ефект виховання досягається не педагогічним впливом, а синергетизмом виховного впливу педагога й учнів. У буквальному значенні педагог не формує особистість, її знання, вміння, якості, а створює такі умови, за яких учень включається в активну діяльність для досягнення певної мети і, таким чином, самовдосконалюється. Процес виховання відбувається через формування в учнів системної орієнтаційної основи поведінки і діяльності особистості» [3, с. 326]. Розвиток і становлення людини як особистості підпорядковується системно-рольовій закономірності, вона стає особистістю, освоюючи і виконуючи об'єктивну систему соціальних ролей: у сім'ї – сімейних, у професійно-трудої сфері – професійно-трудої, у суспільстві – громадянських, у світі – геосоціальних та інтерсоціальних, у Я-сфері – егосферних. Такі соціальні ролі об'єктивні для людини, освоюючи їх, вона оволодіває культурою людинознавства, складовими частинами якої є сімейна культура, професійно-трудова культура, громадянська культура, геосоціальна культура й егосферна культура. У свою чергу, кожна соціальна роль вказує на конкретні елементи людинознавчої культури, необхідні для повноцінної діяльності.

За С. Батишевим та О. Новіковим, генеральна мета виховання – це формування гармонійно розвинутої особистості, готової та здатної повноцінно виконувати об'єктивну систему соціальних ролей. Завдання виховання – це його цілі, взяті в даних конкретних умовах (вік учнів, специфіка навчального закладу, рівень вихованості, індивідуальні особливості тощо) [3, с. 328].

Вчені наголошують на гуманістичному вихованні учнівської молоді, основними принципами якого є: принцип педагогічної доцільності, який полягає у стимулюванні та формуванні в учнів духовних, фізичних і моральних якостей, які складають своєрідну програму особистості відповідно до її соціальних ролей: сім'янина, учня, працівника, громадянина, прихильника здорового способу життя, поціновувача і творця прекрасного; принцип виховання в душі загальнолюдських моральних якостей, в основі

якого – формування в учнів таких загальнолюдських цінностей, як праця і сім'я, турбота про виховання дітей і повага до старших, гостинність стосовно інших людей, передусім сусідів, дружба і товарицькість, любов до рідної землі; принцип єдності інтересів особистості та колективу, сутність якого полягає в тому, що людина як найвища цінність не може нормально розвиватися поза колективом (сім'єю, учнівським чи трудовим колективом, народом, людством), і саме колектив є головним вихователем особистості, а педагог, організовуючи колектив, об'єднуючи його, досягає виховних цілей; принцип розвитку самодіяльності особистості – такої діяльності людини, яка забезпечує їй свободу вибору рішень, має творчий характер, реалізує її ініціативи, виконується самостійно на основі майстерності, набутої у процесі навчання, дозволяє проявити особисті інтереси та відповідальність за справи свого колективу; принцип розвитку виховних функцій колективу, який полягає в такій організації трудового колективу, яка б забезпечувала виховання особистості відповідно до поставлених цілей; принцип єдності вимог і поваги до особистості, сутність якого виявляється у тому, що вимоги до особистості виражають повагу до її сил і можливостей, а в повазі виявляються водночас вимоги до особистості [3, с. 307-313]. Виходячи із зазначених принципів гуманістичного виховання, С. Батишев та О. Новіков окреслили такі основні розділи методики виховної роботи: методи організації колективу (дисципліна, самообслуговування, змагання і самоуправління), переконання (інформація, пошук, дискусія, взаємна освіта) і педагогічного стимулювання (вимога, перспектива, заохочення, покарання, суспільна думка), які стали основою педагогічної майстерності кращих наставників, вихователів і педагогів [3, с. 313-323].

Виховний процес у професійно-технічних навчальних закладах має свою специфіку. Як зазначають С. Батишев та О. Новіков, учні ПТНЗ, в основному, юнацького віку, для якого характерна потреба у професійному самовизначенні та самоутвердженні. Вони, на відміну від школярів-старшокласників, реально зробили професійний вибір, включені у професійне самоутвердження, оволодівають теоретичними професійними знаннями, практичними навичками та вміннями. Учень ПТНЗ – це професійно спрямована особистість, і це впливає на характер її формування, вимагає специфічного відбору і побудови змісту виховання. У ПТНЗ молодь набуває нового соціального статусу, відповідно до якого в них змінюється їх власне ставлення до себе [4, с. 332].

Ефект виховання досягається синергетизмом виховного взаємовпливу педагога й учнів. Умовами досягнення виховного ефекту є: психологічна готовність особистості до сприйняття виховного впливу; здатність осо-

бистості вирішувати поставлені завдання, які залежать від її знань, переконань, звичок тощо, тобто від реального досвіду; синергетична контактна взаємодія педагога й учнів, яка базується на взаєморозумінні, взаємній довірі, взаємній згоді та співпраці суб'єктів педагогічного процесу. Перелічені умови існують і проявляються не ізольовано, а як єдине синергетичне ціле. С. Батишев та О. Новіков зазначають: «Синергетична теорія виховної взаємодії дозволяє зрозуміти суб'єкт-суб'єктну архітектуру педагогічного циклу, яка має такі фази: 1) підготовка педагога до розв'язання конкретних навчально-виховних завдань; 2) підготовка учнів до сприйняття виховних впливів, до вирішення поставлених завдань; 3) реалізація педагогічного задуму в конкретному виховному акті, у спільній діяльності педагога й учня; 4) контроль, аналіз, оцінка і корекція діяльності; 5) удосконалення діяльності [3, с. 332].

Виховна робота у професійних навчальних закладах визначається, за С. Батишевим, урахуванням у її змісті й організації вихідних теоретичних і соціально-педагогічних умов: єдність навчання, виховання, розвитку; особистісний аспект спрямованої професійної освіти; зв'язок теорії та практики; поєднання навчання з виробничою працею; політехнічна освіта тощо [1, с. 186].

Основними напрямками змісту виховання у професійно-технічних навчальних закладах, за С. Батишевим та О. Новіковим, повинні бути: вдосконалення професійно-технічного змісту підготовки учнів, яка посідає центральне місце в діяльності професійних навчальних закладів; зміни в політехнічному змісті професійної підготовки, необхідність встановлення глибших органічних зв'язків із професійно-технічним змістом і на цій основі підвищення його фундаментальної значущості та представленості у професійній діяльності загальнонаукових, організаційно-економічних, правових та інших основ виробництва; просунення загальноосвітнього змісту з середньої школи на наступні рівні освіти, зокрема збереження і розширення загальнокультурної підготовки людини, створення мотиваційної бази для переходу на вищі ступені, виникнення особистісних процесів неперервної професійної освіти і, як результат, розвиток особистості в цілому, а не лише в її трудових виявах; творення умов формування особистості в праці, що забезпечить реалізацію педагогічного потенціалу в діяльності творення одночасно з навчанням [3, с. 391-392].

У вихованні учнівської молоді в ПТНЗ, як справедливо вважає С. Батишев, велике значення має виховна майстерність педагога: «формування виховної майстерності педагога – головне завдання педагогічної освіти і самовиховання» [3, с. 333].

Виховна майстерність – це міра досконалості педагога в реалізації системи виховних функцій при виконанні конкретних виховних завдань. Відповідно до функцій вчений виокремлює компоненти виховної майстерності педагога, які перебувають у гармонійному співвідношенні та синергетичній взаємодії такою мірою, що утворюють єдину синергетичну систему, в якій кожний елемент залежить від усіх інших, а саме: діагностична майстерність – міра досконалості діагностичної діяльності педагога, пов'язаної з діагностикою рівня вихованості та виховуваності учнів, умов і середовища виховання, ефективності виховання та самовиховання і застосуванням в ній відповідних діагностичних методів; цілеорієнтаційна майстерність – міра досконалості цілеорієнтаційної діяльності педагога, яка проявляється в якості вибору виховних цілей і завдань на основі застосування відповідних методів; проектувальна майстерність – міра досконалості діяльності педагога у проектуванні процесу виховання, що проявляється в якості перспективних, поточних і оперативних планів виховання; організаційна майстерність – міра досконалості діяльності педагога в організаційному забезпеченні виховного процесу в колективній та індивідуальній взаємодії з учнями; мобілізаційно-спонукальна (психологічна) майстерність – міра досконалості діяльності педагога у формуванні в учнів психологічної готовності до сприйняття виховних впливів, до виконання поставлених завдань і застосування в ній відповідних методів; комунікативна майстерність – міра досконалості діяльності педагога в реалізації комунікативної функції, тобто в установленні синергетичної контактної взаємодії з учнями, її забезпеченні, що веде до співпраці; формувальна (методична і технологічна) майстерність – міра досконалості діяльності педагога у виконанні конкретних виховних завдань, яка проявляється у застосуванні ефективної методики і технології виховання, що забезпечують формування в учнів орієнтаційної основи поведінки та діяльності; контрольно-аналітична й оціночна майстерність – міра досконалості діяльності педагога у здійсненні контролю, аналізу й оцінки якості виховання, самовиховання особистості із застосуванням відповідних методів; координаційно-корекційна майстерність – міра досконалості діяльності педагога в узгодженні своїх виховних зусиль і дій із зусиллями та діями інших вихователів і батьків, а також у коректуванні ходу виховання у змінюваних умовах; творчі здібності педагога – складова виховної майстерності, яка проявляється в умінні педагога здійснювати творчу діяльність, спрямовану на вдосконалення змісту, форм, методів, методик, технологій виховного процесу [3, с. 333-335].

На педагогічну майстерність педагога суттєво впливає його володіння різноманітними видами педагогічної техніки. Серед найактуальніших елементів педагогічної техніки у виховній діяльності С. Батишев виділяє такі: техніку розробки діагностичних методик; техніку анкетування, тестування, спостереження, документального вивчення, вивчення продуктів діяльності; техніку вибору, ранжування і диференціації виховних завдань; техніку планування; техніку організації виховних актів; техніку психоаналізу стану особистості; техніку контактування; техніку розв'язання специфічних виховних завдань із застосуванням різноманітних форм взаємодії; техніку операціонального контролю виховних актів; порівняльну техніку в педагогічному аналізі; експериментальну техніку як систему процедур експериментальної роботи [3, с. 337-338].

У виховній роботі, на думку С. Батишева, важливо пізнати й осмислити сутність і механізми соціалізації та індивідуалізації особистості, її інтереси, схильності та здібності, які проявляються в самоорганізації конкретно мотивованих форм і видів життєдіяльності у процесі аудиторного навчання, позааудиторних практичних занять. Тому такою значущою складовою виховання є соціальне виховання, в якому мають брати участь не лише педагогічні працівники ПТНЗ (викладачі, майстри виробничого навчання, вихователі), а й соціальні педагоги, батьки, різноманітні громадські об'єднання, трудові колективи, у яких проходять практику учні, а також засоби масової інформації.

Вагому роль у вихованні майбутніх кваліфікованих робітників відіграє учнівський колектив, у якому відбувається навчання, виробнича практика, набуваються вміння і навички: «Формування учнівського колективу – одне з основних завдань майстра виробничого навчання та класного керівника кожної навчально-виробничої групи. Від того, наскільки швидко й успішно вдасться їм перетворити групу в згуртований колектив, залежатимуть успішність усього навчання, працездатність як групи, так і самого майстра, інших педагогів» [3, с. 347]. Психологічно розвинутим можна вважати учнівський колектив з усталеною системою відносин, для яких характерні такі якості, як відповідальність, колективізм, згуртованість, контактність, відкритість, організованість, інформованість [3, с. 351].

Розвиток учнівського самоуправління – ще один необхідний напрям виховної роботи в ПТНЗ. Як зазначає С. Батишев, «учнівське самоуправління – форма організації життєдіяльності колективу учнів, яка забезпечує розвиток їх самостійності у прийнятті та реалізації рішення для досягнення суспільно значущих цілей. У професійному училищі це явище має свою специфіку, зумовлену соціальним стату-

сом учнів, які обрали свою професію, а також цілями спільної діяльності інженерно-педагогічних працівників та учнівських колективів» [3, с. 354]. Серед особливостей учнівського самоуправління в ПТНЗ вчений виділяє нерівномірність цього процесу, пов'язаність із виробничою працею. Важливими факторами розвитку учнівського самоуправління є підготовка майбутніх кваліфікованих робітників до організаторської діяльності, педагогічне стимулювання лідерства в учнівському середовищі, підтримка готовності до вияву лідерських якостей.

Організація виховного процесу в ПТНЗ має свої особливості: формування культури майбутніх кваліфікованих робітників та її складових (фізичної, розумової, моральної, естетичної, правової, економічної, конфесійної, політичної, психологічної, професійно-трудової), які повинні тісно й органічно поєднуватися; стимулювання самовиховання учнівської молоді, індивідуалізація професійного виховання в ПТНЗ.

Значну роль у виховній роботі в ПТНЗ відіграє професійна орієнтація як засіб професійного самовизначення учнівської молоді. Професійна орієнтація розглядається С. Батишевим та О. Новіковим як система взаємодії особистості та суспільства (різної на певних етапах розвитку людини), спрямована на задоволення потреби особистості у професійному самовизначенні та потреби суспільства в забезпеченні соціально-професійної структури. Результатом такої взаємодії повинна стати сформованість готовності особистості до професійного самовизначення, яка розглядається як здатність до пізнання індивідуальних особливостей (образ «Я») та до прийняття рішення [3, с. 377]. Основними засобами формування професійного самовизначення учнів у системі професійної орієнтації є: професійна інформація та просвіта; розвиток інтересів, схильностей і здібностей у діяльності, наближеній до професійної; професійна консультація; професійний відбір; професійна адаптація [3, с. 379].

Важливим аспектом виховання учнівської молоді в ПТНЗ є наступність. Як зазначають С. Батишев та О. Новіков, наступність процесу виховання учнів шкіл, профтехучилищ і молодих робітників на виробництві можна визначити як багатоступеневий освітньо-виховний простір, у якому конкретний ступінь охоплює певний життєвий рубіж людини, формуючи в неї необхідні особистісні та професійні якості. При цьому кожен ступінь витікає з попереднього, логічно вписується в наступний, утворюючи таким чином неперервність виховної діяльності. Багатоступеневість і наступність неперервного процесу виховання звернені до людини, її особистості, тісно пов'язані зі змістом освітньо-виховних програм, рівнем професійної освіти, типом навчального закладу і характером трудової ді-

яльності індивіда. Наступність у вихованні робітника-професіонала передбачає співвідношення можливостей навчальних курсів [3, с. 387].

Таким чином, погляди С. Батишева на виховання учнівської молоді у професійно-технічних навчальних закладах актуальні в сучасній практиці професійної освіти. Заслуговує на увагу запропонована вченим системно-синергетична теорія виховання, згідно з якою ефект виховання досягається не педагогічним впливом, а синергетизмом виховного впливу педагога й учнів; принципи гуманістичного виховання учнівської молоді; основні напрями змісту виховання; підходи до виховної майстерності педагога; сутність і механізми соціалізації та індивідуалізації особистості, підходи до розвитку учнівського самоуправління; особливості організації виховного процесу в ПТНЗ; провадження професійної орієнтації як засобу професійного самовизначення учнівської молоді, наступності процесу виховання учнів шкіл, профтехучилищ і молодих робітників на виробництві.

Посилання:

1. *Батышев, С. Я.* Воспитательная работа в профессиональных учебных заведениях // Энциклопедия профессионального образования: В 3-х томах / Под ред. *С. Я. Батышева*. — М. : АПО, 1998. — С. 186.
2. *Батышев, С. Я.* Реформа профессиональной школы: опыт, поиск, задачи, пути реализации [Текст] / *С. Я. Батышев*. — М.: Просвещение, 1987. — 135 с.
3. Профессиональная педагогика : учебник для студентов, обучающихся по педагогическим специальностям и направлениям. — М. : Ассоциация «Профессиональное образование», 1997. — 512 с.
4. Профессиональная педагогика : учебник для студентов, обучающихся по педагогическим специальностям и направлениям / Под ред. *С. Я. Батышева, А. М. Новикова*. — Издание 3-е, переработанное. — М. : ЭГВЕС, 2009. — 456 с.

References (transliterated and translated):

1. *Batyshev, S. Ya.* Vospitatelnaya rabota v professional'nyh uchebnyh zavedeniyakh (Educational work at vocational schools) // Encyclopedia of vocational education : In 3 volumes / Under the editorship of *S. Ya. Batyshev*. Moscow, 1998. P. 186.
2. *Batyshev, S. Ya.* Reforma professional'noy shkoly: opyt, poisk, zadachi, puti realizatsii (The reform of vocational schools: Experience, search, tasks, ways of realization). Moscow, 1987, 135 p.
3. Professional'naya pedagogika : uchebnik dlia studentov, obuchaiushchihsia po pedagogicheskim spetsial'nostiam i napravleniyam (Professional pedagogy: textbook for students enrolled in the teaching professions and fields). Moscow, 1997, 512 p.
4. Professional'naya pedagogika : uchebnik dlia studentov, obuchaiushchihsia po pedagogicheskim spetsial'nostiam i napravleniyam (Professional pedagogy: textbook for students enrolled in the teaching professions and fields) / Under the editorship of *S. Ya. Batyshev, A. M. Novikov*. Moscow, 2009, 456 p.

Стаття надійшла до редакції 12.05.16

С. Вдович

**Актуальні проблеми виховання майбутніх кваліфікованих
робітників у педагогічній спадщині С. Я. Батишева**

Розглянуто актуальні проблеми виховання майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах у педагогічній спадщині С. Я. Батишева, а саме: системно-синергетичну теорію виховання, згідно з якою ефект виховання досягається не педагогічним впливом, а синергетизмом виховного впливу педагога й учнів; принципи гуманістичного виховання учнівської молоді; основні напрями змісту виховання; підходи до виховної майстерності педагога; сутність і механізми соціалізації та індивідуалізації особистості, розвиток учнівського самоуправління; особливості організації виховного процесу в ПТНЗ; підходи до професійної орієнтації як засобу професійного самовизначення учнівської молоді та наступності процесу виховання учнів шкіл, профтехучилищ і молодих робітників на виробництві. Автор робить висновок, що погляди С. Я. Батишева на виховання учнівської молоді у професійно-технічних навчальних закладах актуальні в сучасній практиці професійної освіти.

Ключові слова: С. Я. Батишев, виховання, професійно-технічний навчальний заклад, учнівська молодь.

S. Vdovych

**Topical Problems of Future Skilled Workers' Education
in S. Ya. Batyshev's Educational Heritage**

The article deals with the urgent problems of future skilled workers' education at vocational schools in pedagogical heritage of S. Ya. Batyshev, namely: systemic and synergistic theory of education, whereby the effect of education is not achieved by a pedagogical impact, but by the synergism of educational influence of the teacher and students; principles of students' humanistic education; main directions of education content; approaches to teacher's educational skills; the nature and mechanisms of socialization and personalization of personality; development of students' self-government; peculiarities of educational process organization at vocational schools; approaches to career guidance as a means of students' professional self-determination; and continuity of the process of education at schools, vocational schools and in the workplace. The author concludes that S. Ya. Batyshev's views on student youth's education at vocational schools are of current importance for modern vocational education.

Key words: S. Ya. Batyshev, education, vocational school, student youth.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Г. П. Васянович